

**Теоретичний аналіз проблеми моделювання особистісних
конструктів у площині парадигмального синтезу**

Постановка проблеми. Особистість – одна із найважливіших метапсихологічних категорій, визначення психологічної сутності якої засвідчує існування різних підходів щодо акцентів даного поняття у персонології. Значна увага приділяється науковцями аналізу проблем дозрівання (розгортання за внутрішньою програмою), формування (інтеріоризації зовнішніх впливів, асиміляції, адаптації) та самореалізації (екстеріоризації, творчої діяльності, життєтворчості) особистості, а також дослідженню детермінант і результатів розвитку, становлення особистісної ідентичності. Становлення особистості відбувається у контексті активної взаємодії суб'єкта життєтворчості із середовищем, зразки функціонування якого формуються у ході онтогенезу і приймають форму особистісних

диспозицій (установок) до характерних ситуацій, осіб, речей. При ближньому розгляді кожна із таких диспозицій являє собою складне об'єднання різних аксіологічних орієнтацій і фундаментальних потреб індивіда у межах якого формується внутрішня єдність, органічний взаємозв'язок всіх потенційних сил особистості та парадигма самореалізації індивідуальності.

Серед важливих характеристик особистості людини є свідомість, що зумовлює можливість виходу за межі безпосереднього, чуттєвого відображення дійсності і моделювання світу у складних, абстрактних зв'язках (О.М.Леонтьєв, О.Р.Лурія). У площині психологічної теорії діяльності О.М.Леонтьєва [5] основними складовими свідомості є значення і смисл. Значення, що інтерпретується О.М.Леонтьєвим як узагальнене відображення дійсності, напрацьоване людством і зафіксоване у формі поняття, знання або уміння (узагальненого образу дії, норми поведінки тощо), констатує історично кристалізований досвід спілкування, світосприймання і діяльності, що моделюється особистістю у контексті певної культури і забезпечує адекватність свідомості об'єктивним закономірностям зовнішнього світу та інтересам суспільства. Динамічний та індивідуальний смисл декларує суб'єктивну значущість набутого досвіду для особистості і структурування життєвого простору індивідуальності, що детермінує усвідомлювану здатність людини «до міркування і продумування варіантів самої себе за посередництвом проектування» засобами творчості, тобто спроможності «адаптивно реагувати на потребу особистості у новому образі існування» (Ф.Баррон).

Згідно із дослідженнями А.С.Сухорукова [6] значення і смисл як рівні розгортання діяльності знаходяться між собою у відношеннях гетерархії: залежно від ситуації кожний із рівнів відносно іншого може виявитися системоутворювальним. Конкретизуючи життєтворчість як особливу форму розвитку смислової системи особистості, А.С.Сухоруков вважає за доцільне розрізняти такі форми руху смислової системи особистості [6]:

- спрямованість на особистісний зміст (О.М.Леонтьєв), що є динамікою усвідомлення особистістю своєї сформованої мотиваційної системи, яка запускається в ситуаціях неузгодженості між очікуваннями особистості щодо власних реакцій і реальними реакціями. В цілому, ця форма може бути позначена як «динаміка самопізнання»;

- форми, детерміновані «конфліктним змістом»; означена форма «конфліктного сенсу» (О.М.Леонтьєв, В.В.Столін) запускається в ситуаціях неузгодженості дій людини із складовими сталої мотиваційної системи і є проявом суперечливості між окремими елементами самої цієї системи. Ця форма являє собою «динаміку вибору»;

- форми, детерміновані «вичерпанням смислів», що є досить широкими за феноменологією і містять ситуації від «екзистенційного вакууму» (В.Франкл) до втрати близької людини; їх загальною ознакою є поява у людини відчуття втрати сенсу життя і, відповідно, нужда особистості в особливих процесах смислопородження (Ф.Є.Василюк);

- «завдання на втілення потенційного», що включають у себе ситуації, в яких людина відчуває недостатність накопиченого у неї досвіду, а закономірності ситуаційного контексту невизначені. Сюди можуть бути віднесені всі «творчі завдання» і «завдання на я потенційне», що дозволяють людині перевірити свої неактуалізовані раніше можливості (В.А.Петровський).

Найбільш конструктивною формою руху смислової системи особистості до «максимуму розвитку» у площині життєтворчості є «завдання на втілення потенційного» (Л.С.Виготський, О.В.Лішин, Д.І.Фельдштейн та ін.). При реалізації інших форм людина так чи інакше залишається швидше в рамках вже сформованої раніше мотиваційної системи (або ж опиняється в ситуації її краху, як при «вичерпанні смислів»); лише при вирішенні «завдань на втілення потенційного» людина виводить себе за межі усталених смислів, які мотивують життєві стратегії, породжуючи таким чином можливість свого суттєвого змінення, що і є проявом життєтворчості [6]. Реалізація означеного руху смислової системи особистості здійснюється у парадигмі мовленнєво-мисленнєвої діяльності особистості, що забезпечує надання сприйнятим дискурсам особистісного смислу. У психологічній науці проблеми означення інтерпретаційних контекстів функціонування особистості є предметом системного дослідження у площині парадигмального синтезу (Г.О.Балл, Т.В.Корнилова, А.В.Юревич та ін.), що дозволяє у парадигмі еkleктичного синтезу використати оптимальний теоретичний інструментарій.

Аналіз досліджень із даної проблеми. Життєва стратегія особистості у загальному вигляді, за визначенням К.О.Абульханової-Славської, – це постійне узгодження особистості (її властивостей) і характеру та способу життя суб'єкта життєтворчості, творення життя виходячи із власних індивідуальних можливостей [1, с.67] та усвідомлення його смислової значущості. Смысл життя особистості – це не лише майбутнє, не тільки життєва мета, але й психологічна «крива» постійного її здійснення. Здатність суб'єкта переживати цінність життя, задовольнятися ним детермінує його смысл. Смысл життя, за визначенням К.О.Абульханової-Славської, – це також і здатність суб'єкта переживати цінність життєвих проявів своєї індивідуальності, свого «Я», своєї особистості [1, с.73], що реалізується у відповідних поведінкових сценаріях.

Процес диференціації норм поведінки особистості в результаті накопичення інтеракцій між людьми (схизмогенезис) був досліджений Г.Бейтсоном (Gregory Bateson) як паттерн взаємин у суспільстві, що детермінує прогресивні зміни компліментарного або симетричного характеру. Компліментарна інтеракція характеризується максимізацією відмінностей між паттернами поведінки суб'єктів взаємодії, поведінкові акти одного з яких доповнюють поведінкові гештальти іншого; симетрична інтеракція базується на схожості і мінімізації відмінностей поведінкових актів, що відображують одне одного у конгруентній рівності.

З огляду на означене основними напрямками моделювання особистісних конструктів, що виявляються у поведінкових сценаріях, можна вважати активування потенційних можливостей суб'єкта (внутрішня детермінація поведінки) та цілеспрямоване соціально-психологічне стимулювання поведінки (зовнішня детермінація). Процес моделювання має включати у себе певні перетворення співвіднесених концепцій, що призводять до концептуальних форм, які припускають встановлення поняттєвих відповідностей (О.М.Леонтьєв, Е.Н.Джафаров) детермінованих цілеспрямованою психічною стимуляцією особистісних форматів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значимим елементом особистісного конструкту є установки, як найбільш узагальнені і системні форми реагування людини на вплив середовищних факторів, що визначають готовність суб'єкта орієнтувати свою діяльність у певному напрямку (Ж.Пайяр, Ф.Олпорт, А.Валлон, Д.М.Узнадзе, В.Г.Норакідзе та інші). Цілеспрямована соціально-психологічна стимуляція адекватних мовленнєвих конструкцій особистості забезпечить формування необхідної установки на реалізацію комунікативної культури особистості у змінних умовах буття. В результаті систематичного стимулювання (комунікативного програмування) відбувається перебудова індивідуального пізнавального та комунікативного досвіду, що призводить до появи оригінальних комунікативних конструкцій.

Спосіб реагування носія мови на вербальний стимул (стратегія рішення логіко-семантичних задач, вибір у межах класифікаційної гіпотези, ранжирування висловлювань за схожістю із стандартом тощо) визначається ступенем складності понятійно-категоріального апарату суб'єкта (В.Ф.Петренко), зокрема – складністю і структурованістю його концептуальної системи. Активне застосування комунікативних стратегій при моделюванні поведінкових сценаріїв особистості обумовлює формування особистісних конструктів у контексті становлення ідентичності.

Особистісний конструкт (personal constructs) ми визначаємо як відносно стійку біполярну категорійну шкалу, що представлена на рівні глибинних структур образу Я особистості і визначає контент осмислення, інтерпретації та прогнозування персонального досвіду.

Методологічне обґрунтування можливостей моделювання структур особистості у процесі суб'єкт-суб'єктної комунікації представлено у дослідженнях В.А.Богданова [2] у контексті системологічного моделювання особистісних властивостей, що інтерпретуються як проекція взаємодії суб'єкта із соціальним середовищем.

На підставі огляду наукових робіт щодо ціннісної та нормативної регуляції (К.Левін, Е.А.Родіонова, В.В.Столін, П.М.Шихерев, В.Е.Чудновський та ін.) В.А.Богданов наголошує, що для нижчих форм поведінки характерною є залежність поведінкових актів від стимуляції, для вищих форм поведінки відмінними ознаками є усвідомленість та довільність поведінкових актів (рефлексивний рівень). Проміжною стадією між цими крайніми видами є функціональні дії соціального суб'єкта (нерефлексуючого

індивіда), ініційовані партнерами по комунікації [2, с.64-65]. Роль рефлексії при цьому не вичерпується контролем за спричиненою ззовні поведінкою або створенням для себе штучних стимулів. Із вищим рівнем пов'язані і такі форми поведінки, що зумовлюють самопрезентації, саморозкриття суб'єкта: «дії, спрямовані на іншу людину з метою викликати в ній певний стан і зворотну дію, необхідну самому суб'єкту» [2, с.64]. Принципове значення для розуміння поведінки особистості має єдність особистісних факторів і факторів середовища. «Типологія соціально-психологічних якостей, які виявляє людина своїми діями та вчинками, – підкреслює В.А.Богданов, – може бути пов'язана із соціальною типологією спілкування та із типологією соціальних груп, що організують це спілкування» [2, с.73]. Аналіз можливостей відхилень від закономірної схеми поведінки особистості і відображення взаємодії між власною активністю суб'єкта і регулювальними впливами потребує урахування специфіки соціальної ситуації події як середовища поведінки індивіда. Введення поняття «ситуації» у системологічну модель особистості, згідно із твердженням В.А.Богданова, «дозволяє поєднати опис поведінки як відкритої і закритої систем, що включає у себе і суб'єктивне значення події поза учасником ситуації, її об'єктивну проблемність для спостерігача, який прогнозує вирішення ситуації» [2, с.104]. Зворотний вплив особистісної властивості на конкретний акт поведінки опосередковується поведінковою ситуацією в цілому, взаємодією із середовищем. Досвід особистості розглядається як основа для досягнення необхідного ефекту діяльності. Змінення поведінки особистості у даному контексті інтерпретується як «наслідок появи нової властивості або «згасання» іншої, що раніше домінувала у схожих ситуаціях» [2, с. 103] під впливом регуляції або цілеспрямованого управління. Регуляція системи поведінки особистості дозволяє підтримувати стабільні зв'язки системи, зберігаючи її відносну закритість від впливів середовища. Смысл управління визначається як специфічна регуляція, що обумовлює розвиток системи у певній соціальній ситуації, мінливість станів системи, послідовність яких у часі визначає її поведінку. Стан системи виражає взаємодію потреб індивіда та об'єктивних умов його діяльності, що характеризує безпосередньо саму ситуацію.

Узагальнення означеного методологічного контексту дозволяє зобразити схему регуляції поведінки особистості у моделі В.А.Богданова такою послідовністю: *дія-стимул* → *властивості особистості* → *поведінка* ← *стан особистості* ← *ситуація* [2, с.104]. В якості координат аналізу станів В.А.Богданов вважає доцільним використовувати категорії діяльності, групи і свідомості як суб'єктивного образу ситуації в цілому, що виражається у позиціях і ролях особистості. Відповідно, системологічне моделювання особистості потребує урахування 1) тих предметно-цілевих сфер діяльності, в яких змінюється поведінка особистості; 2) тих соціальних груп, нормам поведінки яких підпорядковується особистість; 3) тих

світоглядних цінностей, які визначають вибір особистістю референтних для неї груп [2, с.106].

Аналіз ситуації взаємодії у даному контексті окреслює структурні координати для практичної роботи фахівців-психологів, які або досягають відповідності між особистісними якостями суб'єкта життєтворчості і вимогами ситуації, або змінюють параметри самої ситуації. Детальний аналіз специфіки використання мовленнєвих дискурсів у контексті цілеспрямованого моделювання поведінкових сценаріїв особистості представлений у парадигмі НЛП – нейро-лінгвістичного програмування (J.Grinder, R.Bandler, R.Dilts).

Роберт Ділтс (R.V.Dilts) на підставі аналізу концептуальних положень та технологій НЛП відзначає, що процес моделювання передбачає дослідження взаємозв'язків між низкою різних рівнів досвіду, «у фокусі або центрі конвергенції яких знаходиться ідентифікація як сутність процесу моделювання» [4, с.54-56]. Моделювання ефективних стратегій поведінки у НЛП не є лінійною послідовністю актуалізації етапів («S → R»), навички організовані навколо моделі ТОТЕ (Test – Operate – Test – Exit (Перевірка – Дія – Перевірка – Вихід)), що є петлею зворотного зв'язку між цілями, різноманітністю засобів досягнення цих цілей та підставами для оцінки успішності результату. Модель ТОТЕ, як наголошують Боб Боденхамер та Майкл Холл (B.Bodenhamer, M.Hall), описує блок-схему суб'єктивного досвіду людини від стимулу до внутрішньої «обробки» у термінах перевірки людиною стимулу порівняно із внутрішніми моделями (планами, очікуваннями, думками, ідеями, парадигмами), дії або над стимулом, або над картою для їх змінення, перевірки конгруентності або її відсутності і виходу із програми [3, с.372]. Аналіз теоретико-методологічних досліджень Дж. Міллера, Е.Галантера, К.Прибрама, Р. Ділтса (J.Miller, E.Gallanter, C.Pribram, R.Dilts) дозволяє стверджувати, що модель ТОТЕ передбачає обертання усіх психологічних і поведінкових програм суб'єктивного досвіду навколо означеної мети та різновекторних засобів її досягнення. Роберт Ділтс (R.V.Dilts), зокрема, наголошує: «...Функція будь-якої окремої частини поведінкової програми полягає у тому, щоб перевірити інформацію, яка надходить від органів чуття, оцінити свої успіхи або перейти до дій, що дозволяють змінити певну частину актуального переживання так, щоб вона змогла задовольнити критеріям перевірки і можна було перейти до наступної частини програми» [4, с.57]. Отже, у НЛП для успішного моделювання певної навички або досягнень необхідно ідентифікувати кожний із відповідних ключових елементів ТОТЕ: цілі виконавця; обґрунтування і процедури обґрунтування, що використовуються виконавцем (виконавцями) для визначення успішності дій; дії виконавця (виконавців), спрямовані на досягнення мети, а також специфічні види поведінки як засоби реалізації цих дій; реакція виконавця (виконавців), якщо мета не досягнута із першого разу.

Ефективне моделювання передбачає дослідження певного явища або досягнення у кількох ракурсах, що дозволяє на засадах своєрідного

інтуїтивного синтезу розширити розуміння події суб'єктом поведінкової стратегії досягнення конкретних результатів.

Основними базовими перспективами сприймання досвіду та інтерпретації інформації у НЛП є власна точка зору суб'єкта, сприймання ситуації із позиції іншої людини (ефективність якого обумовлена рівнем розвитку емпатії) та аналіз ситуації незацікавленим нейтральним спостерігачем на засадах дисоціації (відсторонення) від події або діалогу. Роберт Ділтс (R.B.Dilts) детально означив четверту позицію сприймання досвіду: позицію асоційованого членства «Ми» – погляд із точки зору системи, до якої долучена особа (організація, група, пара). Аткінсон (Atkinson) в якості п'ятої позиції сприймання визначає «універсальну» позицію, що є результатом застосування суб'єктом кванторів спільності – узагальнення характеристик вибірки на всю популяцію («кожний», «все», «завжди», «ніколи» тощо), що не припускають виключень [цит. за 3, с.81-82]. Означена позиція забезпечує гнучкість сприймання чисельних варіацій ментального досвіду.

Згідно із твердженням Боба Боденхамера та Майкла Холла (B.Bodenhamer, M.Hall) «вирівнювання позицій сприймання у всіх репрезентативних системах призводить до внутрішньої конгруентності та збільшення особистісних можливостей» [3, с.83]. Здатність свідомо або несвідомо змінювати позиції сприймання відповідно до контексту життєдіяльності детермінує адекватність стратегій реагування особистості і збільшує кількість доступних альтернатив.

У системі реалізації методологічних засад моделювання у парадигмі НЛП основною задачею визнається створення інструментальної карти внутрішніх репрезентацій суб'єктивного досвіду, що забезпечує практичне застосування змодельованої стратегії. Роберт Ділтс (R.B.Dilts), зокрема, наголошує, що інструментальне використання моделей когнітивних стратегій або форм поведінки людини (або групи людей) передбачає втілення їх у структури, що можуть бути використані для будь-якої практичної мети [4, с.49-50].

Моделювання ефективної поведінки особистості у системі НЛП здійснюється відповідно до закону необхідної різноманітності, який передбачає, що «для успішної адаптації і виживання елемент системи має володіти певним мінімальним запасом гнучкості, і ця гнучкість повинна бути пропорційною потенційній варіабельності або невизначеності іншої частини системи» [4, с.29-30]. Відповідно, кількість варіантів, що гарантують отримання результату, залежить від масштабу імовірнісних змін у межах системи, в якій знаходиться бажана мета суб'єкта життєтворчості.

На підставі аналізу теоретичних концептів НЛП та активної практики застосування даної технології, Роберт Ділтс (R.B.Dilts) серед найбільш поширених *варіантів моделювання* називає такі:

- краще розуміння певного явища за рахунок поглиблення «метапінання» щодо процесів, які лежать в його основі задля поширення власного досвіду або використання нових знань в якості допоміжних засобів;
- повторення або покращення результатів виконання певних дій (наприклад, у спорті або в управлінні) шляхом визначення конкретних кроків, пов'язаних із досягненням максимального успіху (process reengineering);
- досягнення специфічного результату (наприклад, навчання грамоті або успішне лікування фобій тощо) на підстав створення технік, заснованих на моделюванні низки успішних прикладів;
- виділення та/або формалізація певного механізму з метою застосування його відносно іншого змісту або контексту;
- використання процесів, що моделюються, в якості джерела натхнення у створенні чого-небудь [4, с.49-50].

Узагальнюючи на засадах еклектичного синтезу означені методологічні положення теорії комунікативного моделювання особистісних конструктів суб'єктів життєтворчості, даний процес можна представити схемою (рис.1):

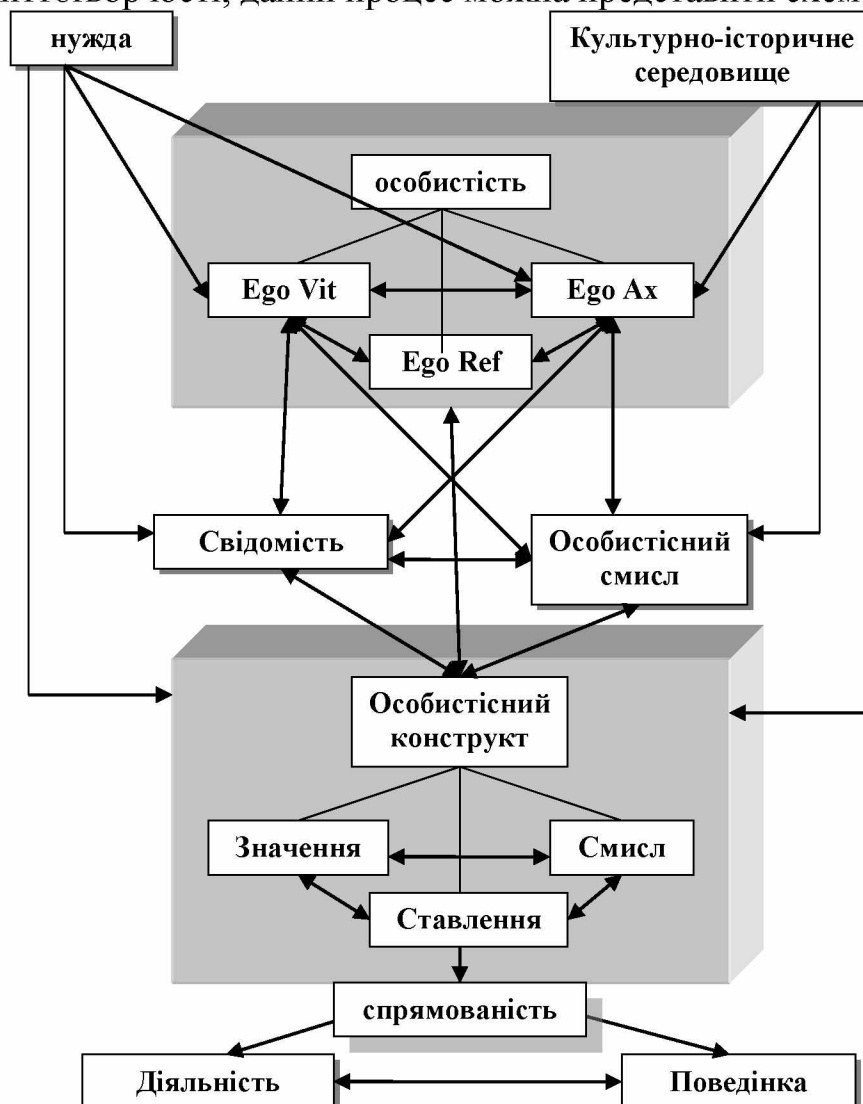

Рис. 1. Схема моделювання особистісних конструктів

Висновки і перспективи подальших розвідок. Віддаючи належне методологічним засадам означених персонологічних теорій, необхідно разом з тим визнати, що найбільш перспективним методологічним підґрунтям аналізу проблеми комунікативного моделювання особистісних конструктів слід вважати синтетичний (інтегративний) підхід (Г.О.Балл, П.П.Горностай, Ю.М.Крилова-Грек та ін.), що дозволяє у парадигмі еклектичного синтезу використати оптимальний теоретичний інструментарій. Методологічний (гносеологічний) аспект інтегративного підходу зумовлює поєднання (інтеграцію) конструктивних складових концептуальних підходів до розуміння і пізнання особистості, у площині якого положення однієї теорії постають доповненням або продовженням іншої.

Особливо актуальною проблема цілеспрямованого комунікативного моделювання особистісних конструктів на засадах еклектичного синтезу методологічних концептів є у сфері педагогічної психології, і зокрема – в організації психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу.

Список використаних джерел.

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни : монография / Ксения Александровна Абульханова-Славская – М.: Мысль , 1991. – 299 с.
2. Богданов В. А. Системологическое моделирование личности в социальной психологии / Виталий Анатолиевич Богданов – Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. – 143 с.
3. Боденхамер Б. НЛП-практик: полный сертификационный курс. Учебник магии НЛП / Боб Боденхамер, Майкл Холл; [пер. с англ. С. Комаров] – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 448 с.: ил.
4. Дилтс Р. Моделирование с помощью НЛП / Роберт Дилтс ; [пер. с англ. А. А. Анистратенко] – СПб.: Питер, 2011. – 288 с.: ил. – (Серия «Практическая психология»).
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность : монография / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
6. Сухоруков А. С. К проблеме отношений общей психологии и методологического движения: «значение» и «смысл» как образующие уровни деятельности / А. С. Сухоруков // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. – 1998. № 1. – С.3 – 8.